

Educació social i control. La pandèmia de la COVID-19 com a lent d'augment

Marta Venceslao

Des dels seus orígens, a finals del segle XIX, l'educació social ha estat travessada per tensions que no han deixat de confrontar-la amb diferents encàrrecs de control. Durant la Revolució Industrial, les professions socials van concórrer tant en la contenció del creixent subproletariat urbà, com en el disciplinament d'aquest excedent de desposseïts que no podien ser absorbits pel nou ordre fabril. A mitjans del XX, amb l'adveniment dels estats providència, la *nova qüestió social* va desplaçar la seva atenció cap als segments més vulnerables de població substituint el conflicte entre classes per la intervenció sobre els anomenats *exclusos socials*. Autors com COHEN (1988), entre altres, van analitzar com les polítiques socials de l'època, més enllà de l'atenuació de les desigualtats, van suposar també una expansió i intensificació de les xarxes de control poblacional per part de l'Estat. Avui, en plena expansió del capitalisme financer, podríem dir que les condicions socials, econòmiques i polítiques contemporànies fan aflorar de forma cada vegada més ineludible aquestes tensions. El desmantellament de l'estat social sembla redefinir l'encàrrec de les professions

socials i amenaçar frontalment les pràctiques educatives intentant reduir-les a meres tècniques de control poblacional. Aquest escenari, em sembla, ens obliga a pensar quines són les condicions de possibilitat per a una educació social que es resisteixi a donar cobertura a les noves tecnologies del control i que, alhora, pretengui fer de l'exercici crític una posició ètica i professional (i, afegeixi's, acadèmica) entroncada amb el dret de tot subjecte de formar part de l'entramat social i cultural de la seva època (ASEDES, 2007). Endinsar-nos en aquests camins requereix, entre altres coses, un treball exploratori sobre les lògiques que vertebraren el camp social educatiu com a mecanisme de contenció de determinats sectors. Més concretament, diríem que una anàlisi sobre l'educació social en la seva dimensió disciplinària necessita una mirada retrospectiva cap als seus orígens –coincidents, cal tornar a recordar, amb la necessitat d'administrar certs desajustos en l'ordre social– que ens permeti identificar els mecanismes que, més d'un segle enllà, continuen operant en el nostre camp. Potser estiguem en millors condicions d'explicar aquestes formes

Vigilància, control i moralitat dels subjectes van ser les consignes amb les quals l'educació social va obrir un espai d'intervenció.

contemporànies de control si les inscrivim en la continuïtat històrica d'un marc polític i ideològic, l'higienisme, que va concebre les professions socials com una part dels nous dispositius de gestió poblacional.

En les pàgines següents em referiré, per tant, al l'higienisme vuitcentista i les seves marques fundacionals com a marc que ens permet inscriure i elucidar algunes de les modalitats que adopten, avui, aquestes formes de control, i que seran abordades en la segona part de l'article. El tercer apartat pren la situació d'excepcionalitat de la COVID-19 com a lent d'augment que ens permet il·lustrar de manera clara l'encàrrec de control que rep l'educació social. La quarta i última part inclou unes paraules a mode de conclusió.

Una breu mirada històrica

L'higienisme va ser un moviment de reforma medicosocial que va treballar per a l'erradicació d'aquelles malalties (físiques i morals) que, se suposava, afectaven amb més virulència les classes treballadores. Van centrar la seva atenció no tant en la millora de les seves condicions de vida i treball (que eren tan miserables com insalubres), sinó en la prevenció de comportaments considerats socialment indesitjables i en la correcció de la suposa-

da degeneració moral dels estrats populars. Seguint FOUCAULT (2000), direm que el segle XIX va veure néixer la justificació social i moral de totes les tècniques d'assenyalament, classificació i intervenció dirigides a aquells individus que quedaven fora dels límits de la normalitat. Es consolida una vasta trama institucional que, en els límits de la medicina i la justícia, va servir simultàniament com a estructura de recepció dels desviats, i com a instrument per a la defensa del nou ordre social. D'aquesta manera, vigilància, control i moralitat dels subjectes van ser les consignes amb les quals l'educació social va obrir un espai d'intervenció sobre aquells sectors classificats sota la categoria d'inadaptació. El control sobre l'individu i les seves circumstàncies va incardinar la pràctica educativa cap a un tractament de caràcter correccional. Caldria suggerir aquí almenys tres marques distintives de l'higienisme que, transvestides de noves retòriques, semblen haver arribat intactes fins als nostres dies.

Podria assenyalar-se, en primer lloc, el vincle entre pobresa i degradació moral. Aquesta associació estableix una relació de causalitat única entre les condicions de vida material de les classes populars i la seva ad-

Històricament, la intervenció social s'ha desplegat seleccionant, retallant i homogeneïtzant grups a partir d'un tret desviat.

hesió a comportaments considerats desviats. L'higienisme es va desplegar com una disciplina profilàctica que pretenia el control de les condicions de vida dels sectors més pobres, entenent que allí niava el perill de contagi i expansió de certs mals socials. Aquests segments van ser investits amb una sèrie d'atributs inferioritzants que, a més de constatar la seva condició anòmala, legitimaven la necessitat de realitzar intervencions reeducatives. No deuen ser aquests mateixos sectors els que avui són anomenats poblacions en risc i sobre els quals s'opera en nom de la seva reinserció social?

La segona particularitat que voldria assenyalar ens remet a la construcció de categories classificatòries que permeten ajustar i regular allò social. No és casualitat que la transparència i la vigilància foren consignes fonamentals de l'higienisme. Històricament, la intervenció social s'ha desplegat seleccionant, retallant i homogeneïtzant grups a partir d'un tret desviat (boig, delinqüent, mare soltera, o les seves versions més contemporànies, tòxicoman, malalt mental, ni-ni, mena...). I és que l'eficàcia dels mecanismes de control requereix la realització de minuciosos registres. Com en segles enrere, es continuen establint categories diferencials d'individus en funció

d'aquestes marques estigmatitzants. La lògica dels perfils poblacionals, no respondria a una mecànica similar?

La tercera i última heurística a la qual faré referència té a veure amb les posicions discursives i les pràctiques que se'n deriven. L'higienisme va extrapolar les premisses del discurs mèdic al camp social. Una part de l'educació social contemporània ha naturalitzat i integrat significants gens innocents com intervenció, diagnòstic, prevenció, observació, seguiment, tractament o triatge (aquest últim provinent de la medicina militar). Podria conjecturar-se que aquest tipus de conceptualitzacions proposen una modalitat del treball educatiu que remet, com en els seus orígens, a certa ingerència o intervencionisme en la vida de subjectes prèviament classificats en categories socials deteriorades, i la seva posterior gestió a través de processos de distribució en circuits institucionals. Suggerixo amb això que el que ha canviat per a algunes maneres de concebre l'educació social, des del segle XIX fins als nostres dies, no és tant la premissa de control com els noms que designen allò que sembla amenaçar l'ordre social i les maneres de gestionar-lo.

Educació i control

Arribats a aquest punt voldria assenyalar, sense pretensió d'exhaustivitat, alguns aspectes que confronten l'acció educativa amb

Els dispositius d'assistència social es reorganitzen d'una manera cada vegada més clara en instruments de vigilància i control.

els encàrrecs de control. Potser el primer fenomen que caldria referir és el que WACQUANT (2010) ha denominat gir punitiu de la política pública.

Les diferents modalitats d'assistència social s'han vist afectades pel pas d'una gestió basada en la seguretat social (en el marc dels estats de benestar) a l'administració penal de la marginalitat. Avui, la criminalització de la pobresa apareix no sense conseqüències per al camp de l'educació social. I és que, com suggereix Wacquant, el pensament panòptic i punitiu característic del camp penal sembla estar contaminant i redefinint els objectius i els dispositius d'ajuda social. En un moment en què, en nom de l'anomenada crisi econòmica, s'ha anat desmantellant l'argumentari dels drets socials, els dispositius d'assistència social es reorganitzen d'una manera cada vegada més clara en instruments de vigilància i control.

D'aquí es deriven els dos següents aspectes que voldria assenyalar. D'una banda, l'increment dels mecanismes de seguiment i control dels anomenats usuaris. El treball dels educadors i les educadores queda cada vegada més supeditat tant a l'aplicació de protocols que estandarditzen les tasques de gestió poblacional, com al processament informàtic de dades i l'elaboració (extenuant) de nombrosos informes i registres que, a més d'ocupar un espai considerable del temps de feina, devaluen la seva funció

educativa. D'altra banda, trobem casos en què els subjectes semblen ser sotmesos a un estat permanent de sospita. Els beneficiaris de l'ajuda social són tractats més com a sospitosos que com a persones desposseïdes de béns materials i oportunitats socials, com a subjectes als quals s'atribueix algun tipus de deficiència o anomalia que els responsabilitza, quan no els culpabilitza, de la seva situació de pobresa. El punt de mira professional i acadèmic es trasllada des de la desigualtat estructural cap al comportament individual. Veiem com es tracta de donar respostes suposadament educatives a problemes socials. És en aquest sentit que cal assenyalar la prevenció com a concepte clau de les tecnologies contemporànies de control poblacional. CASTEL (1984) va advertir que la lògica preventiva justifica la intervenció sobre aquells grups prèviament classificats en categories i perfils (de risc) als quals s'imputa l'aparició de possibles comportaments problemàtics.

Un altre dels aspectes que mereix la nostra atenció està relacionat amb el desplaçament del treball pròpiament educatiu cap a intervencions de caràcter psicologitzant. Sembla que el que cal donar, abans que béns culturals o materials, són consells. Pensem,

La lògica mercantil orienta les seves accions més amb criteris empresarials que educatius, per no esmentar la precarització de les condicions de treball dels educadors.

per exemple, en el protagonisme que han agafat en el nostre camp qüestions com l'autoestima, la resiliència o la tolerància a la frustració. Aquests elements, em sembla, estan més orientats cap a la intervenció sobre la interioritat de l'individu, que cap a un treball que posi el subjecte en relació amb la cultura. És important recordar que l'educació social és una professió de caràcter pedagògic, és a dir, possibilitadora de l'ingrés, interpretació i ampliació dels béns culturals comuns dels quals tots som dipositaris. Podríem dir que no hi ha educació sense que les herències culturals es posin en circulació o, per dir-ho amb les paraules dels *Documents professionalitzadors* (ASEDES, 2007), sense que s'obrin possibilitats d'adquisició de béns culturals que amplii les perspectives educatives, laborals i de participació social. D'aquí que l'educació sigui una manera d'efectivitzar això que FRIGERIO I DIKER (2005) han denominat *política de la justícia*.

L'últim aspecte que voldria assenyalar està relacionat amb la delegació de responsabilitats i funcions de l'Estat en la iniciativa privada. L'Administració s'està retirant de l'àmbit de l'assistència social. D'aquesta

sort, veiem com grans multinacionals, conegudes principalment per la seva presència en sectors com la neteja o la seguretat privada, cobren protagonisme. Aquí no podem deixar d'assenyalar les

connotacions simbòliques i materials que acompanyen el fet que empreses destinades tant a la vigilància com a la neteja estiguin gestionant projectes socials. D'una banda, si més no, és inquietant l'equiparació que pot fer-se entre aquests àmbits (vigilància i neteja) i l'estatut que s'atorgaria a les poblacions ateses: subjectes als quals controlar i escombrar. De l'altra, sabem que la lògica mercantil orienta les seves accions més amb criteris empresarials que educatius (per no esmentar la precarització de les condicions de treball dels educadors i l'abaratiment de costos a costa de recursos i salaris). Aquest quadre dona compte de l'encàrrec que reben els educadors socials per administrar allò que apareix com a resta social.

La COVID-19 com a lent d'augment

Com ja he assenyalat en altres llocs (VENCESLAO, 2020), la pandèmia de la COVID-19 està funcionant com una lent d'augment que ens permet veure amb extrema claredat les desastroses conseqüències del desmantellament dels sistemes públics de protecció social i, amb elles, la manera en què l'educació so-

cial està sent convocada a realitzar funcions de control poblacional. Un exemple que ens permet il·lustrar algunes de les consideracions que he plantejat al llarg d'aquestes pàgines el trobem en la gestió semicarcerària de les persones sense llar que, aquests dies, resideixen a la Fira de Barcelona. Aquestes persones, cal subratllar, no han comès cap mena de delictes. Es tracta d'uns quatre-cents homes confinats en dos pavellons amb lliteres, a dos metres de distància entre ells, repartits en mòduls diàfans que faciliten les tasques de vigilància. Només es poden realitzar sortides per causes justificades i amb el consentiment de l'equip tècnic (conformat, entre altres persones, per un nodrit nombre d'educadors socials) i, en cas que la persona decideixi abandonar el recinte, no podrà tornar-hi. És convenient assenyalar també que l'Administració ha delegat la gestió dels pavellons a institucions privades. Aturar-nos en els detalls de la normativa i la manera en què s'està aplicant excediria els límits d'aquest article. No obstant això, convé assenyalar alguns aspectes significatius que intervenen en l'encàrrec que reben els educadors. Destacaria, en primer lloc, que les persones ateses semblen ser concebudes com a subjectes problemàtics, una premissa que orienta el disseny del reglament. I aquí resideix el segon aspecte que cal apuntar: un règim de funcionament concentracionari en el qual estan comminats a seguir l'estricta compliment del reglament sota l'amenaça d'expulsió. El dispositiu de vigilància és a càrrec d'un uniformat equip tècnic i guardes

de seguretat privada guarnits amb porres i walkies que, a més de supervisar el compliment de les normes, realitzen registres davant la sospita que la persona pugui tenir objectes no permesos com alcohol o drogues. Això cal afegir les entrades i/o batudes que, de manera assídua, realitza la Guàrdia Urbana a l'interior dels mòduls. En tercer i últim lloc, podria assenyalar-se que les persones confinades estan sotmeses, pel mateix marc normatiu, a experiències denigrants que van des de la pèrdua d'intimitat (durant els primers dies, alguns van col·locar llençols a les lliteres a manera de parets improvisades que la direcció no va tardar a prohibir); l'obligació de llençar la roba amb la qual entren per primera vegada al recinte i desprendre's de les seves pertinences (que, en el millor dels casos, són emmagatzemades en consignes fins al dia que abandonen el recinte); fins l'obligació de portar una polsera identificativa amb un codi numèric (de la mateixa manera que els professionals porten un gafet, que complementa el seu uniforme, també amb un número). Per no esmentar aspectes com l'ús de vàters de plàstic portàtils en condicions infectes sense aigua corrent pròxima per rentar-se les mans o les agressions físiques per part d'alguns guardes de seguretat. En suma, un espai que podria suposar-se dissenyat a la mida del lloc social, denigrat i denigrant, que s'atorga a determinats segments socials, en aquest cas a les persones classificades com a sensesostre.

En aquest escenari l'equip tècnic, a més de fer tasques de vigilància, ha de fer complir

És urgent que professionals i investigadors de l'educació social interroguem les categories d'anàlisi amb les quals tractem de llegir el món.

la normativa i registrar, hora per hora, cadascuna de les seves accions en una taula Excel en cas que no hi siguin els coordinadors de mòdul. Aquestes funcions han interpellat alguns educadors que, des d'una posició professional i ètica, tracten d'obrir espais –petits, però imprescindibles– per prendre distància amb l'encàrrec de control al qual són convocats. Des d'aquesta posició, i per assenyalar només algunes formes de resistència, inventen maneres de distendre la rigidesa del reglament, aborden l'incompliment de la normativa des de l'oferiment d'un lloc per a la paraula i no des de la directriu institucional sancionadora o porten alguna peça de vestir personal que els permeti descompletar l'uniforme. I em sembla que aquest últim aspecte té una lectura simbòlica eloqüent: es tracta precisament d'això, de no completar del tot un encàrrec incardinat obertament en la contenció de la marginalitat urbana.

Paraules finals

NÚÑEZ (2010) ha assenyalat que l'educació social contemporània s'enfronta a dues concepcions i models diferents: els que s'orienten a la promoció de la cultura i la ciutadania enteses com a plataformes plurals de connexió amb el món, i els que s'orienten

al control poblacional mitjançant la planificació dels subjectes en els llocs del desvalor social atribuït. En aquest sentit,

podria dir-se per concloure que (re)llegir, quan no subvertir, els actuals encàrrecs disciplinaris passa, potser, per interrogar tant el nostre corpus teòric com la nostra posició ètica. Una acció educativa que es resisteixi a donar cobertura a les noves tecnologies de control, i que entronqui el seu quefer amb el dret de tot subjecte a formar part de l'entramat social i cultural, passa, en primer lloc, per tornar a la teoria en el sentit fort del terme. És a dir, per comptar amb els elements teòrics que ens permetin entendre les lògiques que operen en les institucions, interpretar-ne els efectes, i conceptualitzar i transformar pràctiques pedagògiques que obrin temps i espais per tornar a pensar les articulacions entre educació social i cultura. És urgent que professionals i investigadors de l'educació social interroguem les categories d'anàlisi amb les quals tractem de llegir el món. En segon lloc, i amb això finalitzo, crec que és indispensable, a la vegada, que mantinguem oberta la pregunta sobre la nostra pròpia posició ètica. És possible que la nostra responsabilitat també radiqui a resistir-se, com fan molts educadors, a l'embranchada que tracta d'entroncar l'educació social amb l'arquitectura contemporània dels dispositius de control.

SELECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

- ASEDES. *Documentos profesionalizados*. Barcelona: Asociación Estatal de Educación Social, 2007.
- CASTEL, Robert. *La gestión de los riesgos: de la antipsiquiatría al post-análisis*. Barcelona: Anagrama, 1984.
- COHEN, Stanley. *Visiones de control social*. Barcelona: PPU, 1988.
- FOUCAULT, Michel. *Los anormales*. Ciudad de México: FCE, 2000.
- FRIGERIO, Graciela; DIKER, Gabriela. [COORD.]. *Educación: ese acto político*. Buenos Aires: Del Estante Editorial, 2005.
- NÚÑEZ, Violeta. *Encrucijadas de la educación social. Orientaciones, modelos y prácticas*. Barcelona: UOC, 2011.
- VENCESLAO, Marta. (2020) "La condición femenina". A: RIVERA, I. (coord.) *Pandemia. Derechos humanos, sistema penal y control social (en tiempos de coronavirus)*. Valencia: Tirant lo Blanch, 2020.
- WACQUANT, Loïc. *Castigar a los pobres: el gobierno neoliberal de la inseguridad ciudadana*. Barcelona: Gedisa, 2010.

CITA ARTICLE

VENCESLAO, Marta. "Educació social i control. La pandèmia de la COVID-19 com a lent d'augment". *Quaderns d'Educació Social*. Col·legi d'Educadors i Educadors Socials de Catalunya. Núm. 22 (octubre 2020), p. 4-11.

RESUM

Al llarg de la història, l'educació social ha estat travessada per tensions que no han deixat de confrontar-la amb diferents encàrrecs de control. Aquest article presenta un treball exploratori sobre les lògiques que vertebraven el camp social educatiu com a mecanisme de contenció de determinats sectors.

Paraules clau: educació social, control, higienisme

ABSTRACT

Throughout its history, social education has been affected by tensions that have not ceased to confront it with different control tasks. This article presents an exploratory work on the logics that underpin the educational social field as a mechanism for containing certain sectors.

Keywords: social education, control, social hygiene